

Для посилання:

Турянська О. Ф. Психолого-педагогічні основи визначення видів навчальних текстів у особистісно орієнтованому навчанні історії в школі [Текст] / О. Ф. Турянська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 484–491.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ В ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОМУ НАВЧАННІ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

О. Ф. Турянська, канд. пед. наук,
Луганський національний університет імені Т. Шевченка

Постановка проблеми. Першочерговим завданням шкільної історичної освіти є створення умов для саморозвитку й самореалізації особистості на уроках історії [4]. Особистісно орієнтований тип освіти може бути визначений як такий, що забезпечує розвиток особистості, підтримку її індивідуальності, повноцінне задоволення її освітніх, духовних, культурних, життєвих потреб і запитів [2]. З огляду на це, завдання наших пошуків полягає у тому, щоб розкрити сутність усіх головних компонентів особистісно орієнтованого процесу навчання (мета, зміст, методи, засоби й форми навчання, його результати) у їх взаємозв'язку та єдності зі структурними компонентами особистості учнів. Водночас, відповідно до цього слід визначитися з головними видами навчальних текстів шкільного підручника як головного засобу розвитку особистості у процесі навчання.

Завдання публікації полягає у тому, щоб розкрити сутність основних компонентів особистісно орієнтованого процесу навчання в їх взаємозв'язку і єдності з такими структурними компонентами особистості учнів, як: а) система духовних і психологічних потреб; б) система емоційно-ціннісних ставлень до дійсності (ціннісно-смилова сфера особистості); в) система з різних видів інтелекту особистості (інтелектуально-розумова сфера); г) система з різних видів навчальної діяльності, що виявляє дієву (вольову) сферу особистості; ґ) система різних образів власного «Я» особистості (сфера самосвідомості), система з особистісних позицій щодо себе, життя, діяльності, світу тощо, які виникають і усвідомлюються в процесі навчання. Показати, що психологічні якості особистості (емоційні, розумові, вольові, самосвідомості) мають відповідні механізми розвитку й актуалізації у навчанні, адекватними до яких мають бути і словесно-друковані засоби організації процесу, а також певні види навчальних текстів.

Аналіз джерел. Наше розуміння структурної побудови особистості, розуміння її сутності базується на комплексному підході до її визначення як природної єдності емоційної, розумової (інтелектуальної) та вольової (поведінкової) сфер людини (А. Асмолов, М. Бахтін, В. Біблер, Л. Божовіч, Б. Братусь, В. Вілюнас, К. Войтила, Л. Виготський, Б. Додонов, Є. Льїн, М. Каган, О. Ковальов, О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін.).

Емоційна сфера особистості представлена емоційними переживаннями, почуттями, прагненнями, інтересами, що актуалізуються в навчанні через механізм особистісного емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, до себе, до інших, до світу взагалі. Змістом цього емоційно-ціннісного ставлення є переживання й усвідомлення загального блага як особистісної цінності. На думку Б. Братуся, В. М'ясищева, С. Рубінштейна, особистість виявляється в системі власних емоційно-ціннісних ставлень, саме вони складають її «ядро» [3; 11; 6]. Система емоційно-ціннісних ставлень особистості, що актуалізуються в навчанні, включає: пізнавальне ставлення (емоційно-ціннісне до істини), практичне (до дії), творчо-пошукове (до творчості, до пошуку), моральне (до моральних цінностей), естетичне (до естетичних цінностей), міжособистісне (до людей) [6; 10; 5; 1]. Що стосується механізмів розвитку емоційної сфери, то ними у психології визначаються емоційно-ціннісні переживання особистості. У пошуках засобів актуалізації і розвитку духовних потреб учнів на уроках історії ми спираємося на погляди О. Ковальова, С. Рубінштейна, які визначали

інтерес як стійке позитивне емоційне ставлення особистості до об'єкта [11]. Спираючись на дані психологічної науки, доходимо висновку, що саме регулярне ситуативне задоволення потреби створює механізм перетворення ситуативного інтересу (ситуативне емоційно-ціннісне ставлення) до об'єкта (інформації або діяльності) в інтерес-якість (особистісне емоційно-ціннісне ставлення-якість). Водночас позитивно емоційно забарвленими мають бути не лише результати діяльності, а й сам її процес. У іншому випадку, за відсутності позитивних переживань у процесі пізнавальної діяльності, інтерес спадає [11, 170].

Інтелектуальна сфера особистості традиційно визначається як стабільна ознака особи, яка розвивається у взаємодії власної спадковості й довкілля [10]. Альтернативний погляд визначає інтелект як здібності, що розвиваються. За Стернбергом, інтелект характеризується наявністю метакомпонентів мислення: розпізнання проблеми, визначення проблеми, формулювання стратегії мислення, пошук інформації, представлення її, розподілення ресурсів, контроль за розв'язанням проблеми і її оцінка. Отже, інтелект, про який ідеться, – це форма досвіду, що набувається [10]. Натомість інтелектуальна сфера особистості, на думку американських психологів (Р. Стернберг, Д. Форсайт, Д. Хедланд), представлена здатністю людини до успішної діяльності. Здатність до успішної самореалізації в тому чи іншому виді діяльності характеризує людину як таку, що має той чи інший вид інтелекту (академічний, практичний, креативний, емоційний, соціальний) [10]. При цьому людина досягає успіху, пізнаючи, як слід користуватися особистими моделями сили та слабкості, що пов'язані, за Р. Стернбергом, з трьома видами здібностей (аналітичні, практичні, творчі). Якщо спосіб навчання учнів відповідає стилю їхнього мислення, вони досягають кращих результатів у школі. Так, учні з творчими і практичними здібностями, не маючи можливості навчатися в умовах, адекватних моделям їхнього мислення, відчували значні труднощі в подальшому навчанні. Р. Стернберг підкреслює наявність зв'язку між реальними життєвими завданнями й типами інтелекту. Так, академічний інтелект спрямовано на розв'язання завдань теоретичного пізнання, практичний – на адаптування людини до умов повсякденного існування, творчий – на розв'язання творчих проблем. Р. Стернберг визначає, що умовою ефективного навчання в школі є відповідність процесу навчання моделі мислення особистості учня [10, 100]. Існують такі погляди в психологічній науці, за якими до типів інтелекту відносять ще соціальний і емоційний. При цьому, соціальний інтелект визначають як здатність людини розуміти інших або вчиняти мудро стосовно інших людей (Thorndike, 1920). Отже, вирішувати завдання, пов'язані із спілкуванням, налагодженням стосунків з іншими людьми [10, 78]. Емоційний інтелект – як здатність усвідомлювати смисл емоцій і використовувати ці знання, щоб визначати причини виникнення проблем і розв'язувати їх (Mayer, Salovey, 1997). У психологічній науці існує думка, за якою емоційний і соціальний інтелект споріднені за механізмами осмислення, переживання й відчуття. Ми теж послуговуватимемося цією самою думкою [10, 91].

Особистісно орієнтоване навчання історії в школі потребує такої побудови процесу, яка забезпечить актуалізацію і комплексний розвиток різних видів інтелекту особистості: академічного, практичного, творчого, соціального і емоційного. Пізнати свої здібності учень зможе лише в процесі випробування себе у різних видах навчальної діяльності [5], кожен з яких є механізмом розвитку певного виду інтелекту [10]. Отже, інтелектуальні здібності особистості виявляються в діяльності, забезпечують її успішність. Водночас кожен вид інтелекту має відповідний до нього (адекватний) спосіб діяльності, засобами якої він ефективно розвивається і в межах якої успішно виявляється [10, 5]. Психологічна наука визначає такі види діяльності, що мають знайти місце в навчальному процесі, якщо його спрямовано на розвиток особистості: пізнавально-репродуктивна діяльність, практична діяльність репродуктивного характеру, творчо-пошукова (креативна), морально-естетична (оцінна), комунікативна (К. Абульханова-Славська, В. Асеев, А. Асмолов, Л. Виготський, Є. Ільїн, С. Рубінштейн).

Вольову сферу особистості характеризує те, як людина поводить себе у процесі діяльності (готовність до праці, до докладання зусиль, сформованість і усвідомленість

мотивів, розуміння цілей, використання засобів і способів дії). Згідно з твердженням психологів, основою вибору дій чи вчинків є мотиви. Саме тому проблема механізмів перетворення ситуативних мотивів на якості особистості є для особистісно орієнтованого навчання провідною. Отже, щоб учні усвідомили й пережили ціннісне ставлення до навчальної діяльності, потрібні відповідні умови. За твердженням К. Абульханової-Славської, до цих умов належить оптимальна організація діяльності учнів, за якої показником виступає її продуктивність. Продуктивність діяльності важлива тому, що, на думку автора, саме продуктивність праці сприяє розвитку й удосконаленню особистості [1]. За оптимальної організації діяльності, коли можливості учнів відповідають меті діяльності, а умови організації сприяють отриманню позитивних результатів без надлишкових зусиль, то відбувається підвищення психічної особистісної активності учнів. Під «оптимальною організацією» автор розуміє «міру відповідності завдань діяльності до можливостей суб'єкта (важкість, пропорційність, своєчасність...)». Саме ця міра відповідності виступає критерієм якості здійснення діяльності. Тож якщо результати навчальної діяльності є не достатньо високими, це свідчить про те, що завдання діяльності не оптимально узгоджені з можливостями і здібностями учнів [1]. К. Абульханова-Славська зазначає, якщо організація діяльності слабка, то підвищується її психологічна «ціна», тобто діяльність, яка не відповідає індивідуальним здібностям особистості, її мотивам, цінностям, перевищує рівень її можливостей, призводить до відмови від діяльності, психічних зривів особистості, її психологічному травмуванню. Саме таку «ціну» сплачує особистість за непосильну діяльність [1]. Продуктивність діяльності сприяє психологічному зростанню й удосконаленню особистості, забезпечує її перехід на вищий рівень цієї діяльності [1].

З огляду на це, психологи стверджують, що всі окреслені сфери людської природи: емоційна, інтелектуальна, вольова, – тільки тоді проявляються як структурні елементи особистості, коли носять «проактивний» характер, тобто коли їх об'єднує, пронизує і зв'язує самосвідомість, що спрямована на вільне, відповідальне, свідоме визначення людиною свого власного «образу Я», «образу-себе-у бутті» [7].

Основна частина. Нижче (див. табл. 1) подано модель особистості учня, що є педагогічним орієнтиром, психологічною основою й передбачуваним стратегічним результатом особистісно орієнтованого навчання історії в школі.

У зв'язку із зазначеним постає питання: як впливати засобами навчального процесу на розвиток інтелектуальної, емоційної, вольової сфери особистості, а також на її самосвідомість. Схематично ми можемо подати наше розуміння взаємозв'язку структурних елементів особистості (інтелектуальна, емоційно-ціннісна, вольова сфери, потреби, самосвідомість) з механізмами її розвитку у навчанні, використовуючи графічну модель (див. табл. 2).

Таблиця 1
Орієнтовна модель особистості учня

Система психологічних якостей (сфер) особистості, що є основою й орієнтиром процесу особистісно орієнтованого навчання			
Інтелектуальні здібності	Емоційні здібності	Вольові здібності	Самосвідомість, «Я-концепція»
Академічний інтелект	Пізнавальне емоційно-ціннісне ставлення	Готовність до виконання пізнавальних завдань	Образ «Я – знавець, історик»
Практичний інтелект	Практичне емоційно-ціннісне ставлення	Готовність до виконання практичних завдань	Образ «Я – умілий»
Креативний інтелект	Творчо-пошукове емоційно-ціннісне ставлення	Готовність до виконання творчо-пошукових завдань	Образ «Я – здатний розв'язати проблему»
Емоційний інтелект	Моральне, естетичне емоційно-ціннісне ставлення	Готовність до виконання ціннісно-сміслових (оцінних) завдань	«Я – людина», «Я – особистість, здатна мати власну позицію»
Соціальний інтелект	Міжособистісне емоційно-ціннісне ставлення	Готовність до інтерактивних завдань	Образ «Я – партнер»

Виходячи з цього, в основу добору та класифікації видів словесно-друкованих засобів навчання історії в школі (де види словесно-друкованих засобів навчання ототожнюються з видами текстів у підручнику, оскільки мають друковану основу та головний і єдиний інструмент – слово) нами покладено особистісно-орієнтований підхід. Відповідно до нього кожен вид цих засобів навчання має відповідати, як і усі інші компоненти процесу навчання, потребам і здібностям особистості, видам інтелекту особистості, що розвивається у навчанні, видам емоційно-ціннісних ставлень, що актуалізуються на уроках історії. Водночас ці види текстів, як засоби навчання, пов'язані з відповідними компонентами змісту особистісно орієнтованої історичної освіти [12], і відповідними методами організації навчальної діяльності учнів [12], що є спрямованими на засвоєння змісту освіти:

- історико-пізнавальні тексти носять предметно-інформаційний характер. Цей вид текстів було визначено відповідно до пізнавальної потреби особистості як засіб розвитку її академічного інтелекту, реалізації інформаційної функції освітнього процесу і джерела засвоєння інформаційного компоненту змісту історичної освіти у репродуктивному варіанті. Такі тексти мають бути скеровані на отримання певної історичної інформації, на засвоєння учнями у готовому вигляді історичних фактів, понять, зв'язків;

- інструктивні тексти, що носять операційно-спрямований характер і сприяють розвиткові предметних і загальних умінь. Цей вид словесно-друкованих засобів навчання відповідає дієвій потребі особистості, є засобом розвитку її практичного інтелекту, засобом реалізації розвивальної функції історичної освіти й засвоєння операційного компоненту змісту шкільної історичної освіти. До цього виду відносяться інструктивні тексти, що містять інформацію про спосіб і порядок дії. У педагогічній літературі і практиці різновид таких текстів отримав назву «пам'ятки». Під час опрацювання нового способу дії пам'ятки використовуються як засіб формування знань учнів про новий спосіб дії, а на наступному етапі вона використовується як засіб актуалізації знань про спосіб дії. Оскільки основним способом, що забезпечує оволодіння новими прийомами діяльності, є вправи, то до інструктивного виду текстів з словесно-друкованих засобів навчання належать також запитання і завдання до параграфів, тем, розділів підручника, які спрямовані на формування й розвиток окремих предметних і загальних умінь, на засвоєння учнями операційного компонента змісту освіти;

- тексти розмірковуючого характеру (проблемні), що виконують розвивальну функцію й аналогічну задачу шкільного освітнянського процесу, носять проблемний характер і скеровані на розвиток творчих здібностей учнів. Такі тексти є творчо-пошуковим компонентом змісту історичної освіти, спрямовані на розвиток творчо-пошукових потреб і креативного інтелекту особистості. Дуже важливо, щоб такі тексти сприяли розвиткові пошукової активності школярів, яка набувається особистістю в процесі успішного розв'язання життєвих і навчальних проблем. Для цього необхідно, щоб сучасні підручники містили приклади проблемного викладення інформації з тієї чи іншої теми, спрямовані на розв'язання відповідних проблемних питань до минулого;

- ціннісно-орієнтовані тексти (смыслеутворювальні) надають інформаційну основу для оцінки минулого з різних позицій, відкривають для підлітків можливість набуття досвіду переживання власних ставлень до подій минулого. Ціннісно-орієнтовані тексти є базою для формування й розвитку аксіологічної свідомості особистості і виконують виховну та, відповідно, аксіологічну функцію вивчення історії в школі. До таких текстів належать хрестоматійні матеріали з аксіологічною основою, окремі джерела і документальні матеріали, певні параграфи з підручників і відповідні завдання, художні й наукові твори, передбачені програмою в рамках конкретної тематики тощо. Такий вид словесно-друкованих засобів навчання містить достатню і необхідну інформацію, щоб виявити моральні або естетичні смисли історичних подій, надає можливість оцінити їх з різних позицій, сприяє морально-естетичному самовизначенню учнів, допомагає будувати особисту пріоритетну систему цінностей;

• комунікативно-орієнтовані (інтерактивні) тексти дають змогу розв'язати виховну задачу історичної освіти, що пов'язана з процесом соціалізації школярів, і виконують виховну і соціальну функції навчання. Ці інтерактивні види текстів пов'язані з комунікативним компонентом змісту історичної освіти, спрямовані на розвиток соціального інтелекту і задоволення потреб учнів у спілкуванні. Такі тексти містять інструктивні матеріали для організації різних форм взаємодії учнів на уроках історії, складають інформаційну основу для учителя і учнів, яка забезпечує усвідомлення ними норм і правил спілкування у процесі використання тієї чи іншої форми інтерактивного навчання [8; 9].

Таблиця 2

Сфери особистості і механізми їх розвитку в особистісно орієнтованому навчанні

ПОТРЕБИ ОСОБИСТОСТІ, ЩО АКТУАЛІЗУЮТЬСЯ У НАВЧАННІ					
Види ПОТРЕБ (у самоактуалізації, саморозвитку, самоусвідомленні)	Пізнавальна, в орієнтації	В активній дії (практична)	У творчості, пошуковій активності	У певному ставленні до дійсності	У спілкуванні у взаємодії, у визнанні
ЗАСОБИ впливу	Використання адекватних прийомів актуалізації психологічних і духовних потреб особистості засобами навчання				
ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ:					
Види ціннісних СТАВЛЕНЬ	Пізнавальне-до істини	Практичне, до успіху	Пошукове, до творчості	Моральне, естетичне	Міжособистісне до людей
ЗАСОБИ впливу	Використання адекватних прийомів актуалізації емоційно-ціннісних ставлень особистості до дійсності у навчанні				
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ:					
Види ІНТЕЛЕКТУ	Академічний інтелект	Практичний інтелект	Креативний інтелект	Емоційний інтелект	Соціальний інтелект
ЗАСОБИ впливу	Використання адекватних методів організації діяльності учнів, з метою забезпечити успішну самореалізацію кожного				
ВОЛЬОВА (ДІЄВА) СФЕРА ОСОБИСТОСТІ:					
Види ДОСВІДУ	Досвід пізнання	Досвід практичної дії	Досвід розв'язання проблем	Визначення власного ставлення	Досвід спілкування, взаємодії
ЗАСОБИ впливу	Пізнавально-репродуктивна діяльність	Практично-репродуктивна діяльність	Творчо-пошукова діяльність	Оцінна діяльність	Комунікативна діяльність
СФЕРА САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ:					
САМО-СВІДОМІСТЬ – образи «Я»	Образ «Я-в-пізнанні»	Образ «Я-в-практичній дії»	Образ «Я-під-час-розв'язання проблем»	Образ «Я-у визначенні власного ставлення»	Образ «Я-у-спілкуванні з іншими»
ЗАСОБИ впливу	Використання механізмів самооцінки, рефлексії, самоусвідомлення, вільного і відповідального вибору способів самореалізації учнів у навчанні				

Висновки. Отже, визначення видів навчальних текстів у системі особистісно-орієнтованої історичної освіти має за основу вибору усвідомлення учителем функціональної спрямованості цих текстів на розвиток, по-перше, відповідних видів духовних і психологічних потреб особистості (пізнавальна, дієва, творчо-пошукова, моральна, естетична, у спілкуванні), а також відповідних видів інтелекту особистості (академічного, практичного, креативного, емоційного, соціального), на актуалізацію відповідних видів

емоційно-ціннісних ставлень учнів до дійсності (пізнавальні, практичні, пошукові, моральні, естетичні, міжособистісні). По-друге, вони мають реалізувати функціональні особливості усіх компонентів змісту історичної освіти (інформаційний, операційний, творчо-пошуковий, ціннісно-смысловий, комунікативний) і слугувати словесно-друкованими засобами навчання для організації різних видів навчальної діяльності учнів (пізнавальної, практичної, творчо-пошукової, ціннісно-смыислової, комунікативної).

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности [Текст] / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования [Текст] / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д : Булат, 2000. – 351 с. – (Педагогика нового времени).
3. Братусь Б. С. Аномалии личности [Текст] / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301, [2] с.
4. Концепція 12-річної загальної середньої освіти : проект [Текст] // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2000. – № 21. – С. 10–31.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
6. Никитин Е. П. Духовный мир : органичный космос или разбегающаяся вселенная? [Текст] / Е. П. Никитин // Вопросы философии. – 1991. – № 8. – С. 3–12.
7. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование : социал.-философ. исслед. [Текст] / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвита, 2000. – 250 с.
8. Пометун О. Интерактивне навчання як сукупність технологій [Текст] / О. Пометун, Л. Пироженко // Сільська школа України. – 2004. – № 16/17. – С. 12–14.
9. Пометун О. Як раціонально використовувати на уроці методичні можливості підручника нового покоління [Текст] / Олена Пометун // Історія в шк. України. – 2004. – № 3. – С. 2–7.
10. Практический интеллект [Текст] / Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. ; [под общ. ред. Р. Стернберга ; пер. с англ. К. Щукина, Ю. Буткевич]. – СПб. : Питер, 2002. – 265 с. – (Мастера психологии). – 272 с.
11. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб. [и др.] : Питер, 2003. – 508 с. – (Мастера психологии).
12. Турянская О. Ф. Теория и практика личностно-ориентированного обучения истории в школе : монографія [Текст] / О. Ф. Турянская ; М-во образования и науки Украины, гос. учреждение «Луган. нац. ун-т им. Тараса Шевченко». – Луганск : [б. и.], 2008. – 496 с.

У статті розкриваються психолого-педагогічні засади виявлення видів навчальних текстів в особистісно орієнтованому навчанні історії в школі. Представлена модель особистості учня і механізми її розвитку засобами навчання історії в школі, розкрито місце у цій системі словесно-друкованих засобів навчання різних видів.

Ключові слова: модель особистості учня; особистісно орієнтоване навчання історії; види навчальних текстів у шкільному підручнику з історії.

В статье раскрываются психолого-педагогические основы выделения видов учебных текстов в личностно ориентированном обучении истории в школе. Представлена модель личности учащегося и показаны механизмы ее развития средствами обучения истории. Раскрыто место в этой системе словесно-печатных средств обучения разных видов.

Ключевые слова: модель личности учащегося, личностно ориентированное обучение истории, виды учебных текстов в школьном учебнике истории.

In the article is given psychological and pedagogical bases of selection of types of educational phototypographs katorie is utilized on the lessons of history. The model of personality is presented studying and the mechanisms of its development of teaching of history facilities are rotined. A place is exposed in this system of verbally-printing facilities of teaching of different kinds.

Keywords: are a model of personality studying, personality oriented teaching of history, types of educational texts in the school textbook of history.